

ASPECTE LEXICALE ÎN *BIBLIA DE LA BUCUREŞTI* (1688) ŞI *ŞAPTE TAINE A BESEARECII* (1644). STUDIU COMPARATIV

DR. IULIA MAZILU (BUCĂTARU)

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi

mazilu@yahoo.com

Abstract: This study, *Lexical Aspects in Biblia de la Bucureşti (1688) and Şapte taine a besarecii (1644). Comparative Study*, will provide some particular aspects regarding two old Romanian texts: *Biblia de la Bucureşti* and *Şapte taine a besarecii*. The present analysis highlights old Romanian lexical elements. Thus, our research will focus on the missing or less known words in Romanian actual language. The aim is to highlight some specific lexical items as old Romanian language is recorded in these texts or, on the contrary, their replacement by other terms. Our research is based also on the synonymous series common to old Romanian language.

Keywords: old Romanian language, lexical items, missing or less known words, synonymous series.

1. Introducere

Pentru că studiul lexical reprezintă un aspect important în cercetarea stadiului de evoluție a limbii, ne propunem în lucrarea de față să supunem analizei cîteva cuvinte specifice limbii române vechi, cuvinte dispărute din limba română actuală, înregistrate deopotrivă în *Biblia de la Bucureşti* și în *Şapte taine ale besarecii*, text tipărit la Iași în anul 1644.

Lexicul supus analizei face parte din limbajul uzuial al limbii române și am dorit să urmărim unitatea în ceea ce privește vocabularul comun din secolul al XVII-lea. De aceea am ales spre comparație elemente care aparțin uzului obișnuit luând în considerare faptul că textele aparțin unor regiuni geografice, perioade și autori/traducători diferiți.

În redactarea acestei lucrări am folosit ca lucrări de referință lucrarea *Şapte taine a besarecii*, în transcriere proprie, și *Biblia de la Bucureşti*, ediția tipărită în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum* (1988 și urm.). Date fiind structura ediției, am luat în considerare și ocurența termenilor supuși analizei în ms. 45 și în ms. 4389. Astfel, lucrarea de față are în vedere folosirea termenilor analizați în lucrările la care ne-am referit sau, deopotrivă, optiunea diferită în selecția lexicală.

Potrivit tiparului impus de edițiile de texte, am grupat cuvintele pe care le-am supus analizei după limba de origine.

2. Cuvinte dispărute din limba literară actuală sau puțin cunoscute

2.1 Cuvinte de origine latină

a cure „a curge” (< lat. *currere*): *si-ț voiu da 12 pomii cu toate fealurile de poame și atîtea izvoară de vor cură miare și lapte* (ȘT, 312). Verbul *a curge* nu prezintă pe g analogic, pe parcursul textului fiind folosită forma *a cure*, urmașul lat. *currere: de vor cură miare și lapte* (ȘT, 312), *de să va prileji să-i cură sănge den nas* (ȘT, 113). Aceeași situație o prezintă și BB, verbul înregistrându-se doar în această formă: *dede glasuri și piatră și cură soc pre pămînt* (Ex., 9, 13). Aceeași formă se înregistrează în ms. 45 și ms. 4389. Forma analogică *a curge* (formată după *merg*, *sterg*, perfectul *mers*, *sters*, ca și *curs*) nu se înregistrează în BB. Totuși, atât în BB, cât și în ȘT forma *curge* stă la baza participiului *curs* din *au curs* (ȘT, 41), *cursul* (BB, Lv., 15, 15), a adjecțivului *curgătoare* (ȘT, 113) și a infinitivului lung substantivizat *curgere*: *curgerea lui* (BB, Lv., 15, 33).

a custa „a trăi, a fi în viață” (< lat. *consto, -are*) este folosit o singură dată în ms. 45: *Tatăl vostru cel bătrîn... cum custă?* (Fac. 43, 27), termenul fiind dublat pe margine de sinonimul *trăiește*. Ultimul termen a fost adăugat de către copistul muntean al manuscrisului. Cuvântul *a custa* era folosit în mod curent în scrierile din a doua jumătate a secolului al XVII-lea din Moldova, Banat, Transilvania de sud-vest, Crișana, cum rezultă din datele oferite de DLRLV, s. v. Termenul este înregistrat în *Cațană* mitropolitului Varlaam, dar nu este înregistrat în ȘT și nici în BB, fiind înlocuit de sinonimul mai nou *a trăi*.

despuietóriu (format de la **a despune** „a stăpîni” < lat. *disponere*) „stăpîn, stăpînitor”: *Iară cela ce nu va vrea pacea, acela iaste despărțit de Dumnnedzău și den ceata preoțescă ca un călcătoriu de învățăturile despuietorului Dumnedzău* (ȘT, 135). Cuvântul a fost atestat în *Codicele Voronețean* și în textele coresiene. În secolul al XVII-lea termenul apare la Varlaam în *Cațanie* și *Răspuns*, în *Pravila aleasă* și la Dosoftei. Termenul nu se înregistrează în BB, ci doar în ms. 45: *Despuitoriuile, Doamne!* ms. 45, (Fac. 15, 2); *Despuitoare, Doamne!*, ms. 45, (Fac., 15, 8). În BB este înlocuit prin *stăpîn/ stăpînitoare: Stăpîne, Doamne, ce vei da mie?* (Fac., 15, 2) sau *Stăpînitoare Doamne* (Fac., 15, 8), iar în ms. 4389 se înregistrează *stăpîne: Stăpîne Doamne* (Fac., 15, 2, 8).

fur (<lat. *fur*) „hoț, tîlhar”: *Pentru fur și pentru gazda cea de furi ce ascunde furtușagul* (ȘT, 197). Cuvântul a fost înregistrat în texte aparținând secolului al XVI-lea (*Psaltirea Hurmușachi*, *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Voronețean* și la Coresi) și în *Răspunsul* mitropolitului Varlaam, în *Noul Testament de la Bâlgard*, la Dosoftei și la Neculce. În *Biblia de la București: De se va afla în groapă furul, și rânindu-l va muri, nu iaste lui ucidere* (Ex., 22, 2); tot astfel se înregistrează în ms. 45. Cuvântul *furul* este prezent și în ms.

4389 (Ex., 22, 2, 3, 8). Termenul *fur* este un element caracteristic limbajului bisericesc¹.

a împresura „a apăsa, a asupri, a năpăstui” (< lat. *pressūro, -āre, din pressūra, -ae „apăsare” cu prefixul *in*) are sens etimologic în ST „cela ce va giura cu strîmbul de va împresura ócina cuivă” (ST, 204), *Miarea ce va adormi de greu și-s va împresura cuconul lîngă sine și-l va năduși de-l va omorî* (ST, 211). Termenul se înregistrează și în ms. 4389: „Împresurați oamenii acestia cu lucru... [ca] să nu cugete cu cugetul lor lucruri dășarte” (Ex., 5, 9). În BB termenul este înlocuit de *îngreună*: *Îngreunîze-se lucrurile oamenilor acestora și grijască acăstea și nu grijască întru cuvinte deșarte* (Ex., 5, 9), ca și în ms. 45: *Îngreueadză-să lucrurile oamenilor acestora și grijască acăstea și nu grijască întru cuvinte deșarte* (Ex., 5, 9).

județ (giudeț) „judecată, proces” (< lat. *judicium*), în ms. 45: *Să nu întorci giudețul măserului întru județul lui* (Ex., 23, 6) ca și în ST: *Iară el cum va fi are a da samă înaintea înfricoșatului giudeț ca un nedestoinic și vinovat trupului și singelui Domnului nostru* (ST, 150). În ms. 45, termenul cunoaște un număr de 15 ocurențe, dintre care 9 au inițială *gi-*[*g*], specifică variantei literare moldovenești², iar 6 au *j*, sensul fiind cel consemnat mai sus. Echivalentul în textele de factură muntenească, anume BB și ms. 4389, este *judecată*: *Să nu întorci judecata săracului în judecata lui* (Ex., 23, 6).

mișel „sărac” (< lat. *mīsellus* < *mīser*) se înregistrează în ST: *să să întreabe acea dobînda cu asupreală de na vrea să o împărță mișelilor* (ST, 154). Cu același sens este înregistrat în ms. 4389: *Să le lăsați [spicele] săracului, și mișălului, și streinului* (Lv., 23, 22). În ms. 45, cuvinte adăugate pe margine de altă mină: *Iar de vei culège viiă ta, să nu aduni rămășița după tine, ce săracului, și vineticului și văduvei să las să ia* (Dt., 24, 21). În BB este înregistrat doar *sărac*: *celui sărac*, în ms. 4389: *Săracului*. În ST cuvântul se înregistrează și cu sensul de „rău, păcătos, slab”, cu valoare de interjecție: *mișel de acela preot ce nu va sluji* (80).

mortăciună „hoit, stîrv, cadavru”, folosit cu valoare adjetivală: *Pentru cela ce va mîncă carne mortăciună sau de fieră sălbatică* (ST, 212). Cu aceeași formă, dar cu valoare substantivală, este înregistrat în BB: *Si toată mortăciunea să nu mîncăți* (Dt., 14, 21) și ms. 45: *Si toată mortăciunea să nu mâncați* (Dt., 14, 21). În BB și în ms. 45 apare forma *mortăciune*, iar în ms. 4389 apare forma *mortăcină*: *Iar de na cădea mortăcinea lor or or în ce sămănătură* (Lv., 11, 37), formă care alternează însă cu cea în *-iune*: *Si cela ce va purta mortăciunea lor să-s spélé hainele și să fie necurat până seara* (Lv., 11, 28).

a răpoosá (< lat. *repausare*) „a se odihni, a muri”: *Si așe-an răpoosát Domnul cu moartea svinții sale, pre moartea cu moartea au omorî* (ST, 126). Forma care prezintă pe [oo] este

¹ Vezzi, BB, St. L. Ex, p. 29.

² Prezența lui [g] constituie normă în textele din Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea. [g] trece la [j] pînă la sfîrșitul acestui secol. Vezzi ILRL, Acad. 1997, p. 108 și 315.

veche. Termenul este înregistrat în secolul al XVI-lea în *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Voronețean*, *Palia de la Orăștie* și la Coresi. În secolul următor se înregistrează la Dosoftei și Gr. Ureche. În BB termenul este folosit cu primul sens și este înlocuit cu *a se odihni*: *Si să odihni preste ei duhul* (Nm., 11, 26). Doar în ms. 4389 se înregistrează forma care prezintă un singur [o]: *Si răposă duhul pre dînsii* (Nm., 11, 26).

2.2 Cuvinte de origine slavă veche sau slavonă

iznoávă (< v. sl. **ИЗЫДОВА**) „din nou”: *Iară de să va tîmpla după botedz să fie viu pruncul și să însânătoșeadeze, să-l boteadze preotul de iznoávă și deplin* (ST, 23). Cuvîntul este înregistrat în *Palia de la Orăștie* și, în secolul al XVII-lea, la Dosoftei și la Varlaam și în *Biblia de la București*: *Si viia ta să nu o culegi de iznoavă* (Lv. 19, 10; la fel în ms. 45; în ms. 4389: *Să nu o culegi de tot*).

a se lení (< v. sl. **ЛЕНІТИ СЯ**) „a se codi”: *De să va prileji pruncului să fie bónav spre moarte și vor chema preotul să-l boteadze, iară el nu va mearge, ce să va lení și va muri pruncul nebodedzat, acest păcat iaste asupra preotului și să aibă canon foarte tare, după cumu-i va părea Arhieereului* (ST, 30 – 31). Cuvîntul se înregistrează cu acest sens în *Codicele Voronețean* și în *Cazania a dona* a lui Coresi, la Varlaam, Simion Dascălul, Dosoftei și Cantemir. În BB a fost înlocuit de termenul *leneri*: *Rogu-te, nu te leneri a veni cătră mine* (Nm., 22, 16), iar în ms. 4389: *Rogu-te, nu te leniri a veni la mine* (Nm., 22, 16). Doar în ms. 45 se înregistrează *a se leni*: „*Rogu-te, nu te leni a veni cătră mine!*” (Nm., 22, 16).

ócină (< slavon. **ОЧИНА**) „patrimoniu, moștenire, moșie, avere care constă din pămînt, proprietate”: *Pentru cela ce-ș va călca giurămîntul și pentru mărturia menciunoasă și pentru cela ce face asupră de ia ócina cuiva cu giurămînt sau și alt lucru, cera* (ST, 203). Termenul se întâlnește în secolul al XVI-lea la Coresi, în *Palia de la Orăștie* și în *Psaltirea Scheiană*. În secolul al XVII-lea apare la Varlaam în *Leastvița și Cazanie*, la Ureche, M. Costin și la Dosoftei. De asemenea, termenul este înregistrat în BB: *Pesteră intru ocină de mormînt* (Fac., 50, 13). În ms. 45 termenul folosit este *avere*: *Avere de mormînt*.

ocropí (< slavon. **ОКРОПИТИ**) „a uda, a stropi”: *Dup-aceia să citească molitvele ceale de otrîjanie de la botedz, și după osrașenie să ocropască pre toți căți să vor găsi acolea* (ST, 220). Termenul este înregistrat la Dosoftei. În BB este folosit verbul *a stropi*: *cu apă de stropire nu se-an stropit pre dînsul* (Nm., 19, 20) și substantivul *stropire*: *apă de stropire* (Nm., 19, 20). Trebuie menționat însă că manuscrisul 45 prezintă forma *a încropi*: *căce apă de curățenie nu s-au încropit preste însul* (Nm., 19, 20), dar și substantivul *uncropirei*: *apă uncropirei* (Nm., 19, 21). Sensul lui *a încropi* „a stropi” este etimologic și nu a fost înregistrat în dicționare³.

³ Vezi BB, St. L. Nm., p. 22.

pámente (< slavon. **ПАМЯТНІ**) „pomenire, ceremonie religioasă pentru un mort”: *Iară de vor muri acei prunci într-acel botedž nu deplin și de nevoie, pre aceștia încă-i va priumi Dumnedžău ca și pre cei botedžați, și să-i provodească și să le facă toate pámentile după obiceiul creștinesc* (ST, 23). Cu acest sens termenul este atestat la Coresi, iar în secolul următor la Dosoftei. În BB se înregistrează atât sinonimul *pomenire*: *Și va fi zioa aceasta roaă pomenire* (Ex., 12, 14), *pomenirea trîmbiților* (Lv., 23, 24), *voin potoli dentru oameni pomenirea lor* (Dt., 32, 26), cît și *pámente*: *jîrtvă de pámente* (Nm., 5, 15). În ms. 4389 se înregistrează *aducere-aminte*: *Și să vă fie zioa aceasta întru aducere aminte* (Ex., 12, 14) sau *pomenire*: *jîrtvă pomenirei* (Nm., 5, 15), *voin potoli dentru oameni pomenirea lor* (Dt., 32, 26). Ms. 45 prezintă consecvent termenul *páminte*: *Și va fi džua aceasta roaă páminte*” (Ex., 12, 14), *pámente de trîmbiță* (Lv., 23, 24), *jîrtvă de páminte* (Nm., 5, 15), *Voi potopi dentru oameni pámintea lor*” (Dt., 32, 26). Sunt atestate și formele de genitiv – dativ sg. art. *páminteēi*, în ms. 45 (Nm, 5, 26); *pámentii*, în BB (Nm., 5, 26).

a pomăzuí (< v. sl. **ПОМАЗАТИ**) „a mirui”: *De-acia va ceti molitvele Svîntului Mir și-l va pomăzuí pre dîns...* (ST, 20). Termenul este înregistrat la Coresi, în *Pravila aleasă*, la Dosoftei și în *Biblia de la București*: „*Vei pomăzui pre dînsi?*” (Ex., 28, 37), și să să pomăzuiască ei întru dînsele (Ex., 29, 29), Untdelemnă, unoare de pomăzuit sfînt va fi acesta (Ex., 30, 31) și în ms. 45: *și-i vei pomăzui* (Ex., 28, 37).

a posluší (< slavon. **ПОСЛОУШАТИ**) „a sluji, a oficia slujba religioasă”: *De să va prileji într-un loc să fie numai un preot, să nu fie altul și de va vedea o nevoie, că-i iaste pruncul în cumpăna de moarte, să nu-l lase, ce să-l boteadze pre fiu său ca și alt preot și de preuteasă ca să nu să împărță, pentru căce au fost altul nănaș, iară el numai ce-au poslușit* (ST, 25). În secolul al XVII-lea se întâlnește la Dosoftei și în *Biblia de la București*: *poslușăsti la mine încă alți șapte ani* (Fac., 29, 27), *Vom posluși lui* (Nm, 3, 6), tot cela ce intră a posluși (Nm, 4, 40) tot lucrul de poslușit (Nm., 28, 25). În BB termenul intră în relație de sinonimie cu *a sluji*: *cîndu mergu să slujască cătră jîrtănicul sfîntului* (Ex., 28, 39). În ms. 45 se înregistrează de asemenea a posluși: *Cînd mergu a posluși cătră jîrtănicul sfîntului* (Ex., 28, 39), iar în ms. 4389 frecvent se folosește *a sluji*.

a se stidi (< slavon. **СТИДІТИ СЯ**) „a se sfii, a se rușina, a nu îndrăzni”: *Deci nu te stidi, nice te înfriçoșă sau să-ți fie rușine de mene, de un păcătos,...* (ST, 184). Nu dispunem de atestări pentru secolul al XVI-lea⁴, în secolul al XVII-lea se regăsește la Dosoftei și în *Leastrăția* lui Varlaam. În BB termenul este înlocuit de *a se rușina*: *Nu să rușina* (Fac., 2, 25), iar în ms. 4389: *Nu le era rușine* (2, 25). Doar ms. 45 înregistrează termenul *a se stidi*: *Nu să stidiia* (Fac., 2, 25).

⁴ Cf. DLR, s. v.

umiválniță/ omiválniță (< slavon. **ѹмивалница**) „vas în care preotul, în timpul slujbei religioase, își spală măinile”: *Si daca va săpa acel marmure să-l speale foarte bine și să vearne apa acolo la umiválniță* (ȘT, 94 – 95). Forma cu [o] inițial apare o singură dată, în timp ce forma cu [u] apare de trei ori. Cu sensul din ȘT, termenul era folosit frecvent în limba română veche⁵. În BB termenul folosit frecvent este cel de *spălătoare*: *Si vei unge spălătoarea și fundul ei și o vei sfînti pre ea* (Ex., 40, 10), *si vor acoperi spălătoarea și fundul ei* (Nm., 4, 15). În ms. 45 termenul folosit adesea este *medelniță*, „lighean, vas de spălat pe măini, pe față” (< vsl. **ਮेडेन्हिचा**): *Si medelnița, și fundul lui* (Ex., 31, 8), *Si vei pune medelnița între cortul mărturiei și între jîrtâvnic* (Ex., 40, 7), cu varianta *medenniță* în *și medennița, și fundul ei* și *le-au sfîntit pre însă* (Lv., 8, 11), *și vor acoperi medelnița și fundul ei* (Nm., 4, 15). Ms. 4389 prezintă consecvent termenul *leghin* (< tc. *legen*)/ *lighin* „lighean”: *și toate vasele lor, lighinul, și toate fundurile lui* (Ex., 30, 28) *și lighinul, și fundul lui* (Lv., 8, 11), *să acopere lighinul și fundul lui* (Nm., 4, 14). În ms. 45 se înregistrează *leghin* (Ex., 30, 18), cuvîntul fiind adăugat pe marginea, de aceeași mînă, ca sinonim al lui *medelniță*, din text.

vólnic (< cf. v. sl. **волничь**) „liber, slobod”: *Dece bărbatul cu muiarea ce să vor fi împreunat fără leage, aceaea nu-i nice o împreunare, ce poate fiecine să o despartă. Bărbatul iaste vólnic a-și lăsa muiarea cînduși va vrea* (ȘT, 258). Se întîlnește în secolul al XVI-lea în *Psaltirea Scheiană* și la Coresi. De asemenea se înregistrează la Moxa, la Varlaam și Dosoftei⁶ și la Cantemir. În BB se înregistrează sinonimul *slobod*: *iară la al saptele an îl vei trimite slobod, în dar* (Ex., 21, 2), *nu voi să mă duc slobod* (Ex., 21, 5), *slobodzi va trimite pre ei pentru dintele lor* (Ex., 5, 27), în timp ce manuscrisul 45 prezintă termenul *volnic*: *Îl vei slobodzi volnic în dar* (Ex., 21, 2), *nu voi să mă duc volnic* (Ex., 21, 5), *volnici îi va trimite pre ei pentru dintele lor* (Ex., 21, 27). Ms. 4389 prezintă termenul *slobod*, ca și BB.

zavístie (< slavon. **ЗАВИСТЬ**) „invidie, pizmă, reavoință, intrigă”: ... să întoarce focul asupra lor cumu s-au fost întorcînd jârtva asupra lui Cain pentru că și acesta area zavístie asupra frâține-său” (ȘT, 134). În secolul al XVI-lea se întîlnește la Coresi unde concurează cu forma *zavíst*, înregistrată și în *Codicele Voronețean*. În secolul următor apare la Dosoftei. Forma verbală *a zavístii* „a invidia, a pizmui” este folosită în BB: *și zavístuiră pre dînsul filistimii* (Fac., 26, 14), *și zavístui Rahîl pre soru-sa* (Fac., 31, 1) și în ms. 45: *și zavístuiră pre însul filistimii* (Ex., 26, 14), *și zavístui Rahîl pre soru-sa* (Fac., 30, 1). În ms. 4389 se înregistrează *a pizmui, a pizmi, a pune pizmă*.

⁵ Cf. N. A. Ursu, *Contribuții* (2002), p. 66.

⁶ Cf. DLR, s. v.

2.3 Cuvinte de origine greacă

anátema (< gr. ἀνάθεμα „afurisit, blestemat, excomunicat de către biserică”: Pravila apostolilor, 50 de capete, dzice să fie anátema acela preot pentru că n-au dzis Hristos apostolilor „să botedză întru moartea mea”, ce „întru numele Tatălui și a Fiului și a Duhului Sfânt” (ST, 14). În secolul al XVI-lea se întâlnește în Pravila Ritorului Lucaci în forma anátemat, iar în secolul al XVII-lea cuvântul apare la Dosoftei și Mărgitare (1691)⁷. Substantivul anátemă apare la Coresi. În BB se înregistrează anathemă „afurisenie, blestem, excommunicare” cu valoare substantivală: Numi numele locului aceluia Anáthema (Nm, 21, 3). La fel se înregistrează în ms. 45: Si numiră numele locului aceluia Anathema (Nm., 21, 3), iar în ms. 4389 Si puse numele acelui loc Pustiire, adeca Anathema). Cu valoare adjetivală se înregistrează în BB: Anáthema vei fi [...] căci anáthema iaste (Dt, 7, 27). La fel în ms. 45: anathema vei fi [...] căce anathema iaste (Dt., 7, 26), dar în ms. 4389 blestemat: vei fi blestemat [...] să-l hulești ca pre un blestemat (Dt., 7, 26).

2.4 Cuvinte de origine maghiară

ponoslu „ocără, rușine” (< rom. ponoslu „a dojeni, a face reproșuri, a ocărî, a insulta” < magh. panaszol < vsl. **поносъ** „reproș”; modificarea semantică a etimonului maghiar în română s-a petrecut sub influența rom. *ponos* < vsl. **поносъ**) iaste de rîs și de grajurile oamenilor și de mustrare și ponoslu în tot ceas (ST, 240). Termenul *ponoslu* „ocără, rușine” se înregistrează în ms. 45: Luatu-mi-ai ponosul (Fac., 30, 23); Iaste a ponoslu noao (Fac., 34, 14), Ponoslu iaste (Lv, 20, 17). În BB termenul înregistrat frecvent este *ponos*: Luatu-mi-ai Dumnedzău ponosul meu (Fac., 30, 23), iaste ponos noao (Fac., 34, 14) sau *ocără*: *ocără* iaste (Lv., 20, 17), iar în ms. 4389 împuțăciune: Dăschise Domnul pînțecile meu și au luat împuțăciunea mea (Fac., 30, 23), *ocără*: *iaste* noaoă cu *ocără* (Fac., 34, 14), *ocără* lui *iaste* (Lv., 20, 17). Cu sens diferit este înregistrat în BB: Si adusără ponoslu pămîntului (Nm, 13, 33), dar întristare în ms. 45 (Nm., 13, 33) și înfricoșare în ms. 4389 (Nm., 13, 33).

meștersúg (< magh. mesterség) „viclenie, uneltire”: Muiarea de va bea ierbi sau de va face orice meștersúg ca să nu poată face cuconi sau, daca să va simți groasă, de va meșterzugui în vreun chip să bea niscare ierbi pentru să-ș piardză pruncul den zgăul ei, sau, daca-l va face, de-l va lepăda sau-l va omorî, aceaia muiare ca să aibă canon ca și ucigătoriul cel de oameni (ST, 207 – 208). Termenul se înregistrează la Coresi, la Dosoftei, Varlaam, Ureche, Neculce și Cantemir. Forma meștersúg „artă” se înregistrează în ms. 45: „Lucru de meștersúg de pietri” (Ex., 28, 11), iar în BB și în ms. 4389 se întâlnește meșterzug (Ex., 28, 11; 30, 25; 35, 33). Verbul *a meșter zugi* „a recurge la vicleșuguri, la artificii” (< meștersúg) se întâlnește în ms. 45: Ia-mblați dară să-i meștersúgim pre înșii pentru ca să nu să înmulțască (Ex., 1, 1); în BB și în ms. 4389: Meșterzugim (ibid).

⁷ Cf. Eugen Munteanu, *Lexicologie* (2008), p. 216.

2.5. Cuvinte de altă origine sau cu origine necunoscută

fufeádză (et. nec.⁸), formă veche a lui **fofeáză**, „suport la brațul sfeșnicului”: *Si sveașnicul beseareci legii vecchi șeapte fufeádze și șeapte fâclii area de ardea* (ST, III – IV). Termenul se înregistrează în secolul al XVI-lea în *Palia de la Orătie*. Ms. 45 prezintă același termen ca și ST: *Si vor lua haină albastră și vor acoperi sfesnicul ce luminează și fufedzele lui și lingurile lui și mucările lui* (Nm., 4, 9). Termenul folosit în BB este *luminările* (Nm., 4, 9), iar cel din ms. 4389 este *găocile* (Nm., 4, 9). Termenul se înregistrează și în ms. 4389: *de aur vărsat era și fofedzele lui și florile lui toate de aur vărsate* (Nm., 8, 4). În BB și ms. 45 termenul folosit este *fusul*.

mozavír (tc. *müzerrit*⁹) „defaimător, calomniator, om viclean”: *Iară mozavírul cela ce va fi cu doo feațe de va grăi cu omul și-l va vende cu curintele lui ceale însăldătoare acesta încă să aibă canon un an ca și veialalti, însă de să va ispovedui de voia sa și să să părăsească* (ST, 206 - 207). Termenul este întîlnit la Dosoftei¹⁰. Forma verbală *a mozaviri* „a calomnia, a defaima, a pone gri, a vorbi de rău” (< mozavir „calomniator” < tc. *müzerrit*) se înregistrează doar în ms. 4389: *Se sfătuiră și-l mozaviră* (Fac., 49, 22), *Nice să mozaviriș nice unul pre vecin* (Lv., 19, 11), *l-au mozaviră* (Dt., 33, 8). În ms. 45: *Cătră carele [Iosif] sfătuindu suduria și ținea întru el domnii săgetăturilor* (Fac., 49, 23), dar și ms. 4389: *Că au bulit curvintul Domnului* (Nm., 15, 31), termenul *a mozaviri* este adăugat pe margine pentru *bulit*. Sinonime ale acestui termen se înregistrează în BB: *Căce curvintul Domnului au defăimat* (Nm., 15, 29), *L-au batjocorit* (Dt., 33, 8) și ms. 45: *Căce curvintul Domnului lui l-au bulit* (Nm., 15, 29), *L-au suduit* (Dt., 33, 8).

zgău (et. nec.) „pîntece, uter”: *Muiarea de va bea ierbi sau de va face orice meșterzug ca să nu poată face cuconi sau, dacă să va simți groasă, de va meșterzugui în vreun chip să bea niscare ierbi pentru să-ș piardză pruncul den zgăul ei...* (ST, 207 – 208). Termenul apare în secolul al XVI-lea în *Psaltirea Hurmuzachi*, *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Bratul* și la Coresi. În secolul al XVII-lea se înregistrează la Varlaam și în *Pravila lui Vasile Lupu*. Termenul **zgău** cunoaște 7 ocurențe în BB: *și vădzu că au luat în zgău* (Fac., 16, 4), *dooi limbi în zgăul tău sănt* (Fac., 25, 23) și tot atîtea în ms. 45: *2 năroade den zgăul tău să vor înpărți* (Fac., 25, 23), *și-i deschise zgăul ei* (Fac., 30, 22). În ms. 4389, este întîlnit o singură dată: *încuind încuie Domnul tot zgăul dennașară în casa lui Avimeleb pentru Sarra* (Fac., 20, 18), în celelalte cazuri folosindu-se termenul *pîntece*.

⁸ Cf. DLR, s. v., DEXI, s. v., NDULR, s. v.

⁹ Cf. DLR, serie nouă, s. v.

¹⁰ Ibidem.

3. Sinonimia

În lucrarea *Seapte taine a besearecii* se înregistrează folosirea a doi sau mai mulți termeni pentru a exprima noțiuni identice. Seriile sinonimice sunt alcătuite fie din elemente latine și elemente nelatine (adesea slave): *cap* – *glavă*, fie din deriveate românești: *mîntuire* – *mîntuință*. În unele cazuri relația de sinonimie este dată de necesitatea de a explica sensul unui cuvînt sau de a sublinia acest sens: *O, giudeț înfricoșat și groaznic!* (ST, 144), ...*înfricoșata și groaznica a Lui a doo venire...* (ST, 87), *Pentru păcatul malachiei sau curvii* (ST, 288). Multe dintre aceste serii sinonimice nu mai sunt actuale astăzi, situație dată fie de dispariția din limbă a termenilor vechi: *a cerceta* – *a cerca*, fie de schimbarea sensului unora dintre termeni: *muncă* – *chin* – *usteneală*. Seriile sinonimice înregistrate în ST sunt:

- a fi anatema* (14) – *a fi afurisit* (104) – *a fi blăstămat* (279)
antimis (40) – *pocroveț* (162)
a arăta (298) – *a vădî* (141)
a se bucura (65) – *a se veseli* (86)
cap (254) – *glavă* (264)
a cerceta (142) – *a cerca* (238)
credincios (234) – *pravoslavnic* (299) – *mădular* (7)
cucson (12) – *prunc* (14) – *copil* (253)
a se cumeșeca (107) – *a se priceșteui* (57)
cumenecătură (6) – *priceaștenie* (82)
cuntenire (264) – *opreliște* (29)
curvie (288) – *malachie* (288)
a despărții (251) – *a împărții* (263)
destoinic „vrednic” – *harnic* „vrednic” (121)
domn (4) – *despuștoriu* (135)
a dzice (18) – *a grăi* (35)
fapt (167) – *lucru* (62)
a iubi (62) – *a area liubov* (133)
iertare (215) – *iertăciune* (134)
îmă (226) – *maică* (278) – *mîne-sa* (280) – *mastehî-sa* (283)
înfricoșat (87) – *groaznic* (87)
întrebare (147) – *văpros* (165)
întărit (312) – *întemeluit* (312)
a învăța (86) – *a da învățătură* (130) – *a dzice* (174)
lepađat (13) – *oprit* (132) – *scos* (130) *de/den preoție*
limbă (8) – *nărod* (133)
liubov (132) – *dragoste* (173)
a lucra (160) – *a face* (165) – *a deaistvui* (1) – *a împle* (39)

lucru fără de leage (155) – *răutate* (165) – *lucru rău* (154)
mărire (VI) – *slavă* (VI) – *cinste* (VI) – *laudă* (VI)
a merge (30) – *a îmbla* (139) – *a se duce* (73)
a merge (293) – *a îmbla* (292) – *a se duce* (292) – *a se afla* (293) „a preacurvi”
mîntuire (107) – *mîntuință* (2)
milă (205) – *milostenie* (211)
moarte (199) – *perire* (83)
muncă (280) – *chin* (132) – *usteneală* (168)
păcat (55) – *greșală* (125) – *smenteală* (28)
părinte (271) – *oțet* (11)
părinte (281) – *tată* (280) – *tătîne* (283)
pîrâs (140) – *vadnic* (140)
plecare (169) – *smerenie* (65)
preat (9) – *popă* (135)
pururea (24) – *reacinic* (7) – *reaci de reaci* (218)
răspuns (214) – *otreat* (225)
a se ruga (169) – *a se încrina* (122)
slobodžie (263) – *voie* (90)
a sluji (68) – *a posluși* (25)
a socoti (299) – *a giudeca* (58) – *a gîndi* (316)
spăsenie (82) – *ižbâvire* (70)
a sudui (283) – *a ocărî* (283)
a se supără (317) – *a se ponorî* (317)
a ști (261) – *a cunoaște* (261)
știință (4) – *cunoștință* (245)
a ucide (201) – *a omori* (207)
usîrdie (175) – *herbenteală* (181)
a (se) vendeca (125) – *a (se) tămădui* (18) – *a se însănătoși* (23) – *a se ișteli* (18)
volnic (258) – *slobod* (142) – *ižbâvit* (69)
vrajbă (134) – *zavistie* (134)

Comparînd cu lexicul oferit de BB (doar textul BB a fost urmărit în cadrul acestui demers, fără a se lua în considerare ms. 45 și ms. 4389), un număr redus dintre seriile sinonimice se înregistrează și aici, ceea ce înseamnă că, în mai puțin de jumătate de veac, se renunță la unii termeni specifici limbii române vechi în favoarea celor mai noi, care s-au conservat ca atare și sunt prezenti în limba română literară actuală. În cele ce urmează, pornind de la lista prezentată mai sus, vom exemplifica seriile sinonimice încă existente în BB. Unele serii sinonimice mai ample pierd unul, chiar doi termeni. Astfel, în BB din seria sinonimică *anatema – afurisit – blestemat* se păstrează doar *anatema* și *blestemat*. *Și va fi cetatea aceasta anathema* (IN, 6, 17) și *Blestemat omul înaintea Domnului* (IN, 6, 26). Din *îmă – maică – mîne-(sa) – maștehă* se păstrează în BB doar *maică*. *Iară de te va ruga fratele tău despre tată-tău* au

despre mai că-ta (Dt., 13, 6) și mîne-(sa): să iai ție de acolă muiere, den fetele lui Laván, fratelui mîne-ta (Fac., 28, 2). În plus, se înregistrează termenul mumă: La tată și la mumă și la frate și la sor, să nu te pîngărești într-înșii (Nm., 6, 7). Din seria sinonimică muncă – chin – usteneală se înregistrează în BB doar chir: Si eu văzui chinul carele egiptenii chinuiesc pre ei (Ex., 3, 10) și osteneală: Tu știi toată osteneala ce-au aflat pre noi (Nm., 20, 14). Din seria sinonimică a lucra – a face – a deistvui – a împăru: să nu lucrezi întru cel dentiu născut (Dt., 15, 19), și să ră păziji a face în ce chip au poruncit ție Domnul Dumnezeul tău (Dt., 5, 32),

Alte serii sinonimice sunt păstrate: a cerceta – a cerca: Să trimitem oameni înaintea noastră și să cerceteze noao pămîntul (Dt., 1, 22), Si-l puseră pre dînsul în temniță ca să-l cerceteze pre dînsul pren porunca Domnului (Lv., 24, 12) dar să nu cerci să urmezi lor (Dt., 12, 30), Cercă Laván în toată casa și nu așlă bozii: (Fac., 31, 35), a despărți – a împărți: Si le despărți cale de trei zile (Fac., 30, 36) Pentru că vei despărți pre feciorul tău de cătră tine (Dt., 7, 4), dar Împărți simbria ta cătră mine și ți-o voi da (Fac., 30, 28), Socotște tu calea și vei împărți în trei părți hotărâle pămîntului tău (Dt., 19, 3), fapt – lucru: Faptul carele nime nu-l va face mi-ai făcut mie (Fac., 20, 9), dar Să nu ne lași pre noi pentru care lucru ai fost împreună cu noi în pustie (Nm., 10, 31) (termenul lucru fiind considerabil mai frecvent), limbă – nărod: limbă mare și multă și mai tare decât noi și cetăți mari și zidite pîna la ceriu, ce și feciori de uriași am văzut acolo (Dt., 1, 28), dar norod mare și mult și înalt (Dt., 9, 2); milă – milostenie: am aflat milă lîngă tine pentru ca să nu văz chinuirea mea (Nm., 11, 15), și milostenie va fi noao, de ne vom păzi a face toate poruncile legii aceștia (Dt., 6, 25); păcat – greșeală – smenteală: Ce ți-au făcut norodul acesta de ai adus pre dînsii păcat mare (Ex., 32, 20), Si va aduce pentru greșala lui Domnului lîngă ușa cortului mărturiei berbece de gresală (Lv., 19, 21), Cândai să nu fie sminteală (Fac., 43, 12); părinte – tată – tătîne: Si vor răscumpăra păcatele lor și păcatele părinților lor (Lv., 26, 40), Fără numai pre ruda ce iaste aproape de el: pre tată, și pre mumă, și pre fiu, și pre fete, și pre frate (Lv., 21, 2), Se va întoarce la casa tătîne-său după tineretele ei (Lv., 22, 13), a slujii – a posluși: să nu-ți slujască slujbă de rob (Lv., 25, 39), tot cela ce intră a posluși cătră lucrurile cortului mărturiei (Nm., 4, 43).

Din seriile sinonimice formate dintr-un termen specific limbii române vechi și un termen mai nou nu se mai înregistrează decât unul dintre termeni. Adesea termenul specific limbii române vechi este eliminat, locul său fiind luat de un sinonim mai nou: credincios – pravoslavic: Dumnezeu cel credicios, cela ce păzeste făgăduința sa (Dt., 7, 9), destoinic – vrēdnīc: ce va fi vrēdnīcă să-m dea mie aceasta ce iaste întru agonisire de mormînt (Fac., 23, 9), slobodzie – voie: va ucide suflet fără de voia lui (IN, 20, 3) (primul temen este înlocuit prin forma mai nouă slobozire sau slobozenie); iertare – iertăciune: s-au chemat iertare Domnului Dumnezeului tău (Dt., 15, 2), înfricoșat – groaznic: Si înfricoșat săint pentru mînie și pentru urgie, căci s-au mîniat Domnul pre voi (Dt., 9, 19); mîntuire – mîntuință: jîrvă de mîntuire (Dt., 27, 7), plecare – smerenie: au văzut smerenia noastră și osteneala noastră și chinuirea noastră (Dt., 26, 7).

Seriile sinonimice înregistrate în ST, dar curente și în limba română actuală nu au mai fost exemplificate în prezenta lucrare: prunc – copil, a zice – a grăi, mărire – laudă – slavă – cînste, a merge – a se duce, preot – popă, a ști – a cunoaște, știință – cunoștință,

a ucide – a omori. De asemenea, menționăm că în ST se înregistrează și serii sinonimice ale căror termeni nu se regăsesc în BB: *pîrăș – vadnic, antimis – pocroveț, cumenecătură – priceaștenie, spăsenie – izbăvire*.

4. Concluzii

Prezentăm în cele ce urmează elementele comune și elementele care diferențiază textele luate în discuție. Dintre termenii analizați, cei comuni atât *Biblei de la București*, cât și celor *Sapte taine a bisericii*, sunt puțini și adesea dublați de sinonime (fie adăugate pe margine, fie în alternanță în interiorul textului): *a cure, fur, mortaciună, iznoavă, ocină, pamente* (dublat în BB de *pomenire*), *a pomăzui, a posluși* (dublat de *a sluij*), *anatema, zgău*. Cele mai multe asemănări sunt surprinse între ST și ms. 45: *despuitoriu, giudeț, misel, iznoavă, a se leni, pamente, a posluși, a se stidi, volnic, zgău*.

De remarcat este însă faptul că termenii propuși în BB ca opțiune de traducere, chiar dacă oscilantă în unele cazuri, s-au conservat până în limba literară actuală. Astfel, *a trăi* înlocuiește pe *a custa, stăpîn* pe *despuitoriu, judecată* pe *județ, sărac* pe *misel, a se odihni* pe *a răposa, a lenovi* pe *a leni, a stropi* pe *a ocropi, pomenire* pe *pamente, a sluij* pe *a posluși, a se rușina* pe *a se stidi, spălătoare* pe *umivalnijă/ medelnijă, ponos* pe *ponoslu, meșteșug* pe *meșterzug, a defaima* pe *a možaviri*, ceea ce confirmă încă o dată că *Biblea de la București*, monument de limbă literară românească, marchează un moment important de dezvoltare și fixare a limbii române literare.

În ceea ce privește seriile sinonimice conchidem că, în genere, se renunță la unul dintre termenii acesteia. Acest lucru duce însă și la dezavantaje de ordin stilistic, mai întâi pentru că reducerea numărului de termeni duce inevitabil la reducerea posibilităților expresive, apoi pentru că se conservă termeni cu posibilități expresive reduse. De exemplu, din seria sinonimică *muncă – chin – usteneală* se păstrează doar ultimii doi termeni, din seria sinonimică *a lucra – a face – a deistru* – a împărește dispare *a deistru*, se renunță la *slobozie* în favoarea lui *vie* sau la *pravoslavic* în favoarea lui *credincios*. Unele serii sinonimice, înregistrate în ST, la mijlocul secolului al XVII-lea nu-și mai regăsesc nici unul dintre termeni spre finalul același secol: *pîrăș – vadnic, cumenecătură – priceaștenie*.

Diferențele dintre ST și BB sunt date deopotrivă de zonele geografice diferite, de decalajul temporal dintre acestea, de opțiunea diferită a traducătorilor supuși unor „norme” locale și de influența originalului. Aceasta din urmă determină și înnoirea lexicului din BB.

Bibliografie

A. Izvoare și lucrări de referință

ȘT = *Seapte taine a besearecii*, Iași, 1644. [*Seapte taine a besearecii tipărite cu învățătura și cu toată cheltuiala Mărciei sale Ioan Vasilie Voievoda în tipariul cel domnesc în iulg în Iași, văleato 7153, noev. 8].*

BB = *Biblia de la București (1688)*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Pars I, *Genesis*, Iași, 1988 (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică), Pars II, *Exodus*, Iași, 1991 (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Corneliu Dimitriu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică), Pars III, *Leviticus*, Iași, 1993 (autorii volumului: Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Eugen Munteanu), Pars IV. *Numeri*, Iași, 1994, (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Ion Florea, Elsa Lüder, Paul Miron), Pars V, *Deuteronomium*, Iași 1997 (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Eugenia Dima, Elsa Lüder, Paul Miron, Petru Zugun), Pars VI, *Iosue, Iudicum, Ruth*, Iași, 2004 (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Ileana Cîmpean, Eugenia Dima, Doina Grecu, Gabriela Haja, Gustavo-Adolfo Loria-Rivel, Elsa Lüder, Paul Miron, Mioara Săcieru-Dragomir, Stela Toma), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Gheție, Ion, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Române, București, 1975.

Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780), de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frîncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu, coordonator Ion Gheție, Editura Academiei, București, 1997.

Ivănescu, Gheorghe, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 1980.

Munteanu, Eugen, *Lexicologie biblică românească*, Editura Humanitas, București, 2008.

Ursu, N. A., *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Editura Cronica, Iași, 2002.

B. Dicționare

Chivu, Gheorghe, Buză, Emanuela, Roman Moraru, Alexandra, *Dicționarul împrumuturilor latino-românice în limba română veche (1421 – 1760)*, Editura Științifică, București, 1992.

DER = Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, Editura Saeculum I. O., București, 2005.

NDULR = Oprea, Ioan, Pamfil, Carmen-Gabriela, Radu, Rodica, Zăstroiu, Victoria, *Noul dicționar universal al limbii române*, ediția a III-a, Editura Litera Internațional, București - Chișinău, 2008.

DEXI = Eugenia Dima (coordonator), *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, Editura Arc & Editura Gunivas, Chișinău, 2007.

DEX = *** *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Univers Enciclopedic, București, 1998.

DLR = *** *Dicționarul limbii române*, serie nouă, 1965 și urm., Editura Academiei, București.

MIKLOSICH = *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum* emendatum auctum edidit Fr. Miklosich, Vindobonae, 1862-1865.

SCRIBAN = Scriban, August, *Dicționarul limbii românești*, Institutu de Arte Grafice „Presă bună”, Iași, 1939.